

Thorstein Veblen

(1857–1929)

Americký sociolog norského původu. Je autorem známých pojmů „zahálčivá třída“ a „okázalá spotřeba“, které popisují společenskou vrstvu, která dává konzumem najevo, že nemusí vyvíjet žádnou produktivní činnost. T. Veblen studoval nové formy byznysu a konflikty, které do společnosti přinášejí.

Thorstein Veblen: Teorie zahálčivé třídy

Okázalá spotřeba

Když jsme hovořili o vývoji zástupné zahálčivé třídy a jejím vyčleňování z celku pracujících tříd, zmínil jsem se také o další dělbě práce – dělbě práce mezi různými vrstvami služebnictva. Jedna část služebné třídy, zejména ty osoby, jejichž zaměstnáním je zástupná zahálka, se ujímá nového, doplňujícího okruhu povinností – zástupné spotřeby statků. Nejviditelnějšími z podob, v nichž se tato spotřeba projevuje, jsou livreje a rozsáhlé prostory vyhrazené k ubytování služebnictva. Jinou, téměř stejně nápadnou, účinnou a působivou formou zástupné spotřeby, a přitom formou daleko rozšířenější, je spotřeba, již vykazuje paní domu a ostatní členové domácnosti v oblasti stravování, oblékání, bydlení a bytového zařízení.

Specializovaná spotřeba statků jakožto doklad majetkové síly se ale začala v rámci ekonomické evoluce vyvíjet ve víceméně komplikovaný systém již dávno před tím, než se objevila dáma jako paní domu. Počátky diferenciace ve spotřebě předcházejí dokonce i prvnímu výskytu čehokoli, co bychom mohli oprávněně nazvat majetkovou silou. Lze je najít už v první fázi kořistnické kultury a jsou zde dokonce domněnky, že prvotní diferenciace v tomto ohledu existovala ještě dříve. Toto prapůvodní rozdělení spotřeby má s pozdější, nám všem tak důvěrně známou diferen-

ciací společnou převážně rituální povahu, avšak v protikladu k ní není založeno na rozdílech v nahromaděném bohatství. Pojímání spotřeby jako odznaku bohatství se rozvinulo až později jako věc odvozená. Šlo o selektivní přizpůsobení rozlišování, které v navykých vzorcích myšlení lidí existovalo a pevně zakořenilo již dříve, novým cílům.

V počátečních fázích kořistnické kultury představuje jedinou ekonomickou diferenciaci hrubé rozlišování mezi účtyhodnou nadřazenou třídou zdravých statných mužů a nízkou podřadnou třídou pracujících žen. V pojetí tehdy ideálního způsobu života náleželo mužům spotřebovávat, co ženy vytvořily. Spotřeba připadající na ženy je pouze samozřejmou součástí jejich práce – prostředkem k pokračování v práci, nikoli spotřebou zaměřenou na jejich uspokojení a plnost života. Neproduktivní spotřeba, která je původně účtyhodná jako známka zdatnosti a výsada lidské důstojnosti, se posléze stává účtyhodnou sama o sobě, zvláště pokud jde o spotřebu vzácnějších statků. Pro ženy a děti je spotřeba vybraných druhů potravy a často též luxusních ozdob tabu, a existuje-li i nějaká nízká (služebná) vrstva mužů, toto tabu se vztahuje také na ně. (...) V kvazimírovém stadiu výroby s jeho základní institucí nevolnictví se víceméně striktně uplatňuje princip, podle kterého by měla nízká, pracující třída spotřebovávat jenom to, co je nezbytné k holému žití. Luxus a komfort náležejí z povahy věci pouze zahálčivé třídě. V duchu tohoto tabu jsou jisté potraviny a především určité nápoje vyhrazeny výlučně pro vyšší třídu.

Formální diferenciace jídelničky se nejlépe ukazuje na užívání opojných nápojů a narkotik. Jsou-li tyto požitaviny drahé, jsou vnímány jako ušlechtilé a povznášející. Nízké třídy, zejména ženy, jsou proto nuceny být vzhledem k těmto pochutinám zdrženlivé a střdmé, s výjimkou zemí, kde jsou laciné a lehké dostupné. Od dávných časů, po celé patriarchální období, byla příprava a podávání těchto zbytných potravin a nápojů úkolem žen, kdežto jejich konzumace privilegiem mužů urozeného původu a způsobů. Opilství a ostatní patologické důsledky nevázaného užívání těchto stimulačních prostředků se tudíž samy stávaly čímsi ušlechtilým, neboli zprostředkovaně vypovídaly o vysokém postavení lidí, kteří si takové nemírné požitkářství mohou dovolit. (...)

Tam, kde zahálčivá třída i nadále udává tón životnímu stylu celé společnosti, lze pozorovat, že většina žen dosud vzhledem k povzbuzujícím prostředkům dodržuje tutéž tradiční střizlivost. (...) Větší střidmost žen je do jisté míry dána závaznými konvencemi; tyto konvence jsou přitom obecně silnější tam, kde si patriarchální tradice – tradice, podle které je

žena majetkem – podržela větší vliv. V duchu této tradice, jejíž dosah a přesnost byly postupem doby značně omezeny, ale která přesto ani dnes neztratila svůj význam, by žena jako majetek měla spotřebovávat pouze to, co je nezbytné k jejímu žití, s výjimkou situace, kdy její další spotřeba přispívá k pohodlí nebo dobrému jménu jejího pána. Spotřeba luxusu je zacílena na pohodlí spotřebitele, a je tedy charakteristickým znakem pána. Spotřebovává-li luxusní zboží někdo jiný, děje se tak jedinně na základě páanova svolení. (...)

Navzdory řadě výhrad – jichž s postupným oslabováním patriarchální tradice přibývalo – se vnímá jako správné a závazné obecné pravidlo, že ženy by měly konzumovat pouze ve prospěch svých pánů. Na tomto místě lze samozřejmě namítnout, že viditelnou výjimkou z tohoto pravidla jsou výdaje na šaty pro ženy a na domácí parafernálie; záhy ale vyjde najevo, že tato výjimka je mnohem více nápadná než podstatná.

V ranějších fázích ekonomického vývoje přísluší neomezená spotřeba statků, zejména věcí vyššího stupně jakosti – v ideálním případě veškerá spotřeba překračující nezbytné minimum – zpravidla zahálčivě třídě. Tato restrikce přinejmenším formálně mizí, jakmile bylo dosaženo pozdějšího mírového stadia vyznačujícího se soukromým vlastnictvím statků a průmyslovým systémem založeným na námezdné práci či na drobném domácím hospodaření. V ranějším kvazimírovém období (...) měl však tento princip platnost všeobecně přijímaného zákona. (...)

V kvazimírovém období tedy zahálčivý gentleman nejenom spotřebovává více chleba, než kolik je zapotřebí k žití a fyzické výkonnosti – v jeho spotřebě dochází také ke specializaci vzhledem ke kvalitě konzumovaných statků. Svobodně si konzumuje a užívá to nejlepší z jídla, pití, omamných prostředků, druhů přístřeší, služeb, ozdob a dekorativních předmětů, odění, zbraní a výstroje, zábav, amuletů a modelů či idolů. (...) Spotřeba těchto znamenitějších věcí se stává něčím váženým, protože je dokladem bohatství, a naopak neschopnost konzumovat v náležitě míře a jakosti začíná být známkou podřadného postavení a nedostatku.

Rozvoj pedantické diskriminace v otázkách kvality toho, co kdo jí, pije a podobně, se vedle způsobu života popisuje také na výchově a intelektuálních aktivitách zahálčivého gentlemana. Ten už není pouze úspěšným, agresivním samcem – člověkem silným, neohroženým, který si umí pohodově poradit v každé situaci. Chce-li se vyhnout blamáži, musí také kultivovat svůj vkus a styl, neboť nyní je jeho povinností dosti přesně rozlišovat mezi ušlechtilou a sprostou spotřebou. Stává se fajnšmekrem na vybrané lahůdky různé hodnoty, znalcem nápojů a špenků

hodných mužů, arbitrem v tom, co je hezké a patřičné v odívání a architektuře, zaslíbeným expertem na zbraně, hry, tance a narkotika. Pěstění estetických schopností vyžaduje čas a píli, z čehož plyne, že požadavky vznesené v této souvislosti na našeho gentlemana postupně jeho zahálčivý život proměňují a on se více či méně houževnatě a soustavně věnuje studiu toho, jak žít patřičným způsobem okázale zahálčivý život. (...)

Okázalá spotřeba drahých statků je pro zahálčivého gentlemana cestou k získání úctyhodnosti. Jak se ale bohatství v jeho rukou rozrůstá, nemůže už okázalá spotřeba předváděná jím samotným stačit na to, aby podala adekvátní informaci o jeho hojnosti. Pomocí drahocenných darů, nákladných hostin a všelijakých zábav a kratochvilných podniků si tedy opatřuje příspěvní přáteli soupeřů. Původ darů a hostin spočívá pravděpodobně v něčem jiném než v naivní okázalosti, nicméně záhy získaly svou užitečnost právě pro tento účel a takový charakter si podržely až do současnosti. (...) Soupeř, s nímž chce být pořadatel takových podniků a zábav ke svému prospěchu srovnán, je touto metodou nucen sloužit jako prostředek k cíli. Konzumuje zástupně za svého hostitele, přičemž zároveň vidí spotřebu takové přemíry dobrých věcí, již tento hostitel nemá šanci spotřádat a sprovodit ze světa bez cizí pomoci. Kromě toho je svědkem hostitelovy vyříbené zbláhlosti v etiketě. (...)

S rostoucí akumulací bohatství se funkce a struktura zahálčivé třídy dále rozvíjí a uvnitř třídy dochází k diferenciaci. Vzniká více či méně komplikovaná hierarchie vrstev a hodnot. Této diferenciaci napomáhá dědičnou bohatství a s ní související dědičnou urozeností. Ruku v ruce s dědičnou urozeností kráčí dědičná povinnost zahálky, přičemž urozenost, která má dostatečnou sílu na to, aby zavazovala k životu v zahálce, se může dědit i bez bohatství, jinak nezbytného předpokladu důstojné zahálky. Urozenou krev je možno předávat bez dostatečného množství statků potřebných k ničím nerušené úctyhodné svobodné spotřebě. Tak vzniká třída chudých zahálčivých gentlemanů. (...) Tyto nižší vrstvy, zejména nemajetní, na okraji stojící gentlemani, se přidružují k vyšším v systému lenní věrnosti a závislosti. Od svého patrona tak získávají přírůstek na reputaci a také na prostředcích, s nimiž je pak možno vést zahálčivý život. Stávají se dvořany, členy družiny, poddanými – sluhy – svého mecenáše, a protože jsou jím syceni i jinak podporováni, jsou znaky jeho vysokého postavení a zástupnými konzumenty jeho překypujícího bohatství. Mnozí z těchto přidružených zahálčivých gentlemanů mají přitom své vlastní, sice nijak velké, ale přece jen jmění, takže za zástupné spotřebitele některé z nich nelze pokládat vůbec a jiné pouze částečně.

Plným právem tak ale můžeme nazývat všechny ty, kteří tvoří členy družiny, nohlasy a přísluhovače svého patrona. Řada z nich – a také řada ostatních nižších aristokratů – pak také sama k sobě váže větší či menší skupinu zástupných konzumentů v osobách svých žen a dětí, služebniců, členů vlastní skromnější suity atd. (...)

S ústupem nevolnictví se všeobecně snižuje i počet zástupných konzumentů obklopujících toho kterého pána. Totéž samozřejmě platí – snad v ještě větší míře – i o počtu závislých osob provozujících pro něj zástupnou zahálku. Tyto dvě skupiny se obecně, i když ne plně nebo důsledně, navzájem kryjí. Historicky první osobou, která byla pověřena plněním těchto závazků, byla manželka, případně hlavní manželka, a jak se dalo předpokládat, v pozdějším vývoji institucí zástupné zahálky a spotřeby, kdy se okruh lidí tradičně vykonávajících tyto funkce postupně zužuje, zůstává žena jako poslední. Ve vyšších vrstvách společnosti se stále vyžaduje velký objem obou těchto druhů služby a zde je manželce samozřejmě ku pomoci větší či menší skupina služebnictva. Jak ale sestupujeme dolů po společenském žebříčku, záhy dospějeme na úroveň, na níž jsou závazky zástupné zahálky a spotřeby převedeny pouze na manželku. Ve společnostech západní kultury dnes tuto úroveň představuje nižší střední třída. (...)

Zahálka, kterou v takových případech předvádí manželka, není rozhodně prostou manifestací nečinnosti a lenivé pohodlnosti. Téměř bez výjimky se děje pod rouškou nějaké činnosti – nejčastěji péče o domácnost a naplňování společenských zvyklostí –, o níž po bližším pohledu vychází najevo, že jejím cílem není v podstatě nic jiného než ukázat, že žena se nezabývá ničím, co by bylo po finanční stránce výnosné nebo mělo nějaký reálný užitek. (...)

V zástupné spotřebě, již praktikují domácnosti ze středních a nižších vrstev, nemůžeme vidět přímý projev životního stylu zahálčivé třídy, protože domácnost s touto měrou prostředků do zahálčivé třídy nepatří. Jde spíše o druhotné, odvozené výrazy životního stylu zahálčivé třídy. Ve věci účtyhodnosti stojí zahálčivá třída na vrcholku společenské struktury, a její způsob života a hodnotová měřítka se proto stávají kritériem cti a dobré pověsti pro celou společnost. Všechny třídy zaujímající na společenském žebříčku nižší postavení jsou povinny se jejím normám do značné míry přiblížit. V moderních civilizovaných společnostech, kde jsou hraniční čáry mezi společenskými třídami vágní a průchodné, působí norma účtyhodnosti, již udává nejvyšší třída, svým v podstatě neomezeným vlivem a tlakem na všechny vrstvy společnosti, včetně těch nej-

nižších. V důsledku toho přijímají příslušníci jedné každé vrstvy za svůj ideál slušných životních podmínek životní styl, který je v módě v nejbližší vyšší vrstvě, a svou energii upínají k tomu, aby svým životem tento ideál naplnili. Přijatým zásadám se musí – alespoň navenek – snažit vyhovět, neboť jinak přichází trest v podobě ztráty dobré pověsti a sebeúcty. (...)

Veblen, T.: Teorie zahálčivé třídy. Praha, SLON 1999, s. 58–70. Z anglického originálu přeložila Jana Ogrocká: The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions. New York, Mentor Books/The New American Library & The Viking Press, Inc. 1962 (orig. Ed. 1899, rev. Ed. 1912).